

SREBRNI ANTEPENDIJ ZAGREBAČKE KATEDRALE iz 1721, djelo Georga Caspara Meichela

i katedrale u Krku (sada u Njemačkoj), sva tri izrađena u radionici Paola Veneziana sred. XIV. st., te srebrni a. zagrebačke katedrale iz 1721. Barokne antependije veće ili manje vrijednosti imaju sve naše katedrale.

LIT.: G. Gamulin, Paolo Veneziano i njegov krug (katalog), Zagreb 1970.

A. Bad.

ANTICA LASTOVAC, Frano, ljevač (XVI. st.), rodом s otoka Lastova. Samostalni majstor-zvonar, u službi Dubrovačke Republike nalazi se 1578—85. kao ljevač topova. Iz toga razdoblja su i tri zvona sa skromnim stilskim ukrasom u Lopudu (1579), Slanome (1580), i Dubrovniku (1581), koja je on izradio i potpisao. God. 1589. u Veneciji se priključuje radionici braće de Tonis koja je izradila brojna kasnorenesansna zvona (neka su prispjela i na hrv. obalu). Zatim se udomačuje u Gandinu kraj Bergama gdje surađuje pri izradbi golemo zvona za mjesnu crkvu, a tu završava i svoje remek-djelo — raskošnu brončanu ogradu pred istom crkvom (1590), kojim potvrđuje da je ovladao suvremenim likovnim izrazom na razini visokoga stila. Imao je tri sina: *Franu*, *Antuna* i *Gaudencija*; sva trojica nastavila su očevo zanat.

LIT.: L. Beritić, Frano Antica Lastovac, Prilozi — Dalmacija, 1954. — C. Fisković, Lastovski spomenici, Split 1966, str. 137. — S. Szymański, O Lastovcima ljevačima topova i zvona u Poljskoj, Prilozi — Dalmacija, 1975.

R.

ANTIFONARIJ N. minijatura *Krštenje Kristovo*. Zadar, franjevački samostan

ANTIFONARIJ, liturgijska knjiga kat. crkve koja sadrži antifone potpisane pod koralne neume. Nekada je taj pojam označivao generički sve zbirke pjevanih liturgijskih tekstova, a od XIV. st. tako se naziva zbirka pjevanih dijelova brevijara — antifona, responzorija i versa. Redovito je velikih dimenzija (40 × 60 cm) i bogato iluminiran. Kod nas se očuvalo više rukopisnih iluminiranih antifonarija iz XIV. i XV. st. Posebno treba istaknuti antifonarije u franjevačkom samostanu u Zadru (4), Dubrovniku (2), Šibeniku (2), dominikanskom samostanu u Dubrovniku (3) i Splitu (2), te u katedralnim zbirkama u Osoru (2), Splitu (2) i Zagrebu (7), od kojih je posebno bogato iluminiran Antifonarij zagrebačke stolne crkve (MR 10).

LIT.: Minijatura u Jugoslaviji (katalog), Zagreb 1964.

A. Bad.

ANTIFONARIJ ZAGREBAČKE STOLNE CRKVE (Liber antiphonarius cathedralis ecclesiae Zagrabienensis MR 10), iluminirani rukopis iz XV. st. Pisan u Zagrebu po narudžbi biskupa Osvalda (1466—99), a iluminiran vjerojatno u zagrebačkoj radionici gdje je radio slikar »Joannes Hans Almanus pictor«. Iluminirani inicijali nalaze se na 18 stranica, ali nisu svi dovršeni, već su neki ostali u crtežu. Ukrasi se sastoje od voluta, akantusova lišća, cvijeća, plodova i dr., te lika biskupa Osvalda.

LIT.: Lj. Ivančan, Antifonar zagrebačkog biskupa Osvalda Tuza, Sveta Cecilija, 1929, 4. — D. Kniewald, Iluminacija i notacija zagrebačkih liturgijskih rukopisa, Rad HAZU, 1944, 279.

L. D.

ANTIKA, razdoblje staroga vijeka kojemu glavna obilježja daju civilizacije grčko-rimskoga svijeta i zemalja pod njihovim kulturnim utjecajima. Tragovi toga perioda na hrv. prostoru mogu se pratiti otprilike od ←VIII/VII. st. pa do propasti Zapadnorimskoga Carstva i učvršćenja biz. vlasti, odnosno do prodora Arapa, Gota, Vandala, Avara i Slavena (oko 600. godine).

Grčko razdoblje. Prvi dodiri s antičkom civilizacijom u našim krajevima sežu približno u ←VIII/VII. st. O tomu svjedoče predmeti arhajskoga importa: grčke crnfigurane vaze, osobito korintске, toreutički predmeti (kacege i knemide), skulptura, koroplastika te grčki novac, što pokazuju nalazi atenskoga, egiptskoga, histijejskoga i drugoga novca. Utjecaj importa je toliko snažan da dolazi do nastajanja lokalnih domaćih radionica u nekim dijelovima Hrvatske i susjednih krajeva, koji rade na temelju usvojenih grčkih ili etrurskih standarda. Tri su takva područja: Istra, s centrom u Nezakciju, područje Japoda (Lika i Z Bosna) te srednja Dalmacija, osobito otoci. U Istri nastaje kamena plastika koja odaje jasan arhajski utjecaj. Najviše je plastike otkriveno u Nezakciju — reljefne ploče s geometrijskim ukrasima, sepulkralne antropomorfne stele shematisiranih oblika te stojeće muške i konjaničke figure, također vjerojatno nadgrobnoг karaktera. Figuralni spomenici odaju utjecaj etrurske arhajске plastike, ali specifični detalji čine lokalne ikonografske inačice (itafaličnost nagih likova). Među figuralnom plastikom posebno mjesto ima žensko božanstvo plodnosti s netom rođenim djetetom. Istarska kamena plastika srodna je sjeveroist. italskim radovima, što potvrđuju i uvezeni toreutski predmeti (pojasne kopče i situle), iz etrursko-venetskoga ili alpskoga kruga. Nezakcijsku plastiku teško je vremenski odrediti zbog mogućih retardacija, ali razvitak pouzdano obuhvaća period od ←VI. do ←V. st. — Drugo važno područje je dolina rijeke Une, gdje se razvila specifična japodska umjetnost s jasnim utjecajima arhajске umjetnosti. Riječ je uglavnom o kamenoj plastici koja svoj izraz zasniva na grafičkom likovnom jeziku (grebanje na ravnoj kamenoj površini). Središte izradbe nadgrobniх spomenika (stela, urna i sarkofaga) bilo je u okolici Bihaća, a sličan likovni izraz na kamenim spomenicima iz rim. doba upućuju na kontinuitet. Otkriće jantarskih figurica u Kompolju,

uvezenih iz Italije, pokazuje također nazočnost arhajskoga likovnoga izraza. Japodska umjetnost graviranja tipičan je primjer perifernoga arhajskoga stila, čije je podrijetlo vjerojatnije italско nego li grčko. I tu postoje lokalne ikonografske inačice, a vrijeme je njihova nastanka ←VI←IV. st. Japodska gravirana skulptura iz rim. doba razlikuje se stilski i ikonografski od ranije, ali je tehnički identična, što upućuje na kontinuitet. — Treće područje na kojemu se pojavljuje grčka umjetnost jest srednja Dalmacija. Tu su najčešći arhajski južnoitalijski i grčki predmeti ali ima i domaćega stvaralaštva, što potvrđuje jedna glava kurosa koja tipološki pripada sredini ←VI. st. Osnutkom Isse (poč. ←IV. st.) i Farosa (←385) grčka civilizacija prodire dublje u naš prostor. S grčkim kolonijama započinje razvitak antičke urbane civilizacije. Issa i Faros se podižu prema grčkome modelu grada: osnova je pravilna mreža gradskih komunikacija s planiranim javnim prostorima i zdanjima. Tako je u Issi uočljiv sustav gradskih ulica koje se spuštaju niz padinu, a poprečne komunikacije idu usporedno sa smjerom terasa u određenim razmacima. Uz obalu je bila smještena agora, a na poluotočju Prirovo podignut je teatar (današnji ostaci su rimski). Čitava luka bila je obzidana velikim kamenim blokovima (vidljivi u moru). Na izlaznim cestama, Z i I od grada pružale su se nekropole. Premda Faros ima sličnu matricu urbane strukture, koncepcijski se ipak razlikuje od Isse. To pokazuje položaj gradskoga trga u sredini grada, na sjecištu najvažnijih cesta, a ne uz more kao kod Isse; tu je razliku uvjetovala konfiguracija tla. Utjecaj grčke gradogradnje na ilir. naselja (gradine) bio je teško primjenjiv, pa se može zapaziti tek u nekim detaljima, npr. u načinu podizanja gradskih zidina. Ilir. su sredine brzo shvatile prednosti utvrđivanja megalitskim blokovima (Asseria, Varvara, Škrip, Salona itd.), ali čak i najrazvijenija naselja koja već imaju i određene karakteristike grada, poput Ošanića kod Stoca, ipak nemaju grčki sustav organizacije gradskoga tkiva.

Miješanu urbanu strukturu pokazuju grčka naselja, isejске kolonije, Tragurij i Epetij, smještene na prirodno dobro zaštićenim zemljištima (otočić, poluotočić). U Traguriju se uočava kombinacija prstenastoga rasporeda ulica sa zrakastim povezivanjem prema periferiji te ortogonalni sustav na Z strani naselja. Epetij je zbog izduženosti gradskoga područja na poluotoku imao brojne poprečne (S—J) i samo malobrojne uzdužne (I—Z) komunikacije.

Uz civilizacijska dostignuća planiranoga urbanizma grčki kolonisti na naše obale donose i parcelaciju zemljišta. Pravilne pačetrovine s pristupnim komunikacijama odlično su očuvane u blizini Farosa, te kraj Tragurija i Epetija. Pravilna podjela zemljišta za nastambe u gradu tvori jedinstvo s parcelacijom u polju. — Arhitektura grčkih kolonija na I Jadranu slabo je poznata, ali nema dvojbe da su u gradovima osim trgova i trijemova postojali hramovi i drugi javni objekti, a u Issi i kazalište. O nekim građevinama svjedoči i epigrafska dokumentacija. Jedino su dobro poznate fortifikacije od megalitskih blokova koje su omeđivale perimetar grada bez većega broja kula ili drugih istaka.

Skulptura je u grčkim kolonijama bila prisutna na javnim mjestima. Iz klasičnoga doba potječu skulpture kao što su brončana glava božice s dijamantom. Ona iskazuje senzibilitet praksitelovske orijentacije. Iste karakteristike odaju i tzv. tanagra glinene figurice koje najčešće prikazuju djevojke ljupka lica u bogato drapiranim haljinama, vjerojatno podrijetlom iz J Italije. — Podrijetlo mramorne skulpture prilično je problematično. To se u prvom redu odnosi na reljef Kairosa, iz Trogira, iz ←III. st. te na nadgrobni reljef posmrtnoga banketa iz Zadra, koji su u naše krajeve mogli doći trgovačkim vezama ili kolekcionarstvom u srednjemu vijeku. Sigurnijega je podrijetla poznati reljef plesačica iz Narone, ilir. naselja koje je bilo grčko uporište na Neretvi; taj helenistički reljef s dražesnim kontraritmom plesnih pokreta očito je uvoz iz I Sredozemlja, ali je već u upotrebi u Naroni. Zanimljiv je slučaj i s fragmentom vjerojatno atičke stele iz Raba (Kunsthistorisches Museum, Beč), s očuvanom glavom mladoga muškarca iz ←V. st. koja je također došla ili importom ili kao antikvitet, ali vjerojatno tek u rimsko doba. — U Issi je djelovala radionica koja je izrađivala razmjerno visokokvalitetne nadgrobnе stele. Neke od njih imaju gotovo sve elemente arhitekture, stupove, vrata, metope, triglife, dentikule, zabat i akroterije, što se poslije postupno gubi. Većina tih spomenika pripada srednjemu ili kasnijemu helenističkom razdoblju. Jedan fragment bradata muškarca pokazuje da je u Issi u manjem broju bio poznat i tip figuralne stele s prizorom oproštaja od pokojnika.

Od prvih desetljeća ←IV. st. grobovi u Issi i Farosu, a i drugdje, puni su raznih keramičkih posuda. Vrlo brzo nakon dolaska grčkih kolonista u

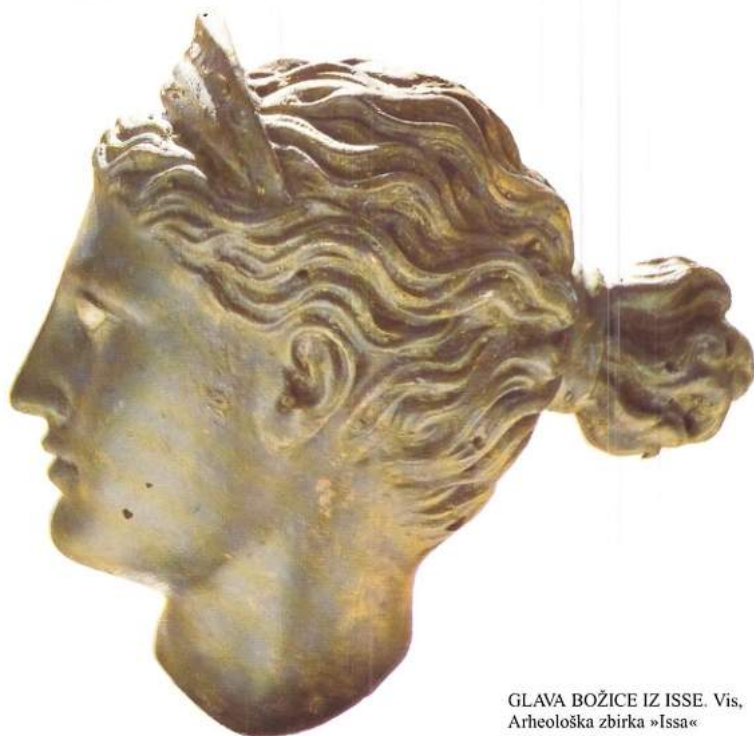

ŽENA PRI RADU, grčki reljef iz I/II. st. Muzej grada Trogira

Dalmaciju počeo je import tzv. Gnathia vaza koje su se proizvodile u J Italiji (ponajviše u Tarentu). Ta keramika obiluje raznovrsnim formama (amfore, hidrije, oinohoe, kiliksi, skifosi, pikside) a odlikuju ih crna, sjajno glazirana površina, okomite kanelure i vodoravni pojasovi. Uz grla su česti bijeli i crveni prikazi ptica, grožđa, loze, kazališnih maski, a na ručkama i usnama plastične glavice djevojaka, mitoloških figura ili lavljih protoma. Tijekom kasnijih stoljeća dolazi do opadanja izvornih kvaliteta, crna boja prelazi u tamnosmeđu, a nestaju slikane figure i plastična dekoracija. Vjerojatno su to lokalne imitacije, nakon prestanka importa izvorne robe tijekom ←III. st. U isto doba javljaju se oblici italiske izradbe na tradicijama grčkoga crvenofiguralnoga slikarstva. Najljepši takav primjerak je velika hidrija iz Isse s likom pokojnice koja sjedi ispod naiskosa. Osim tih tipova grčke keramike bilo je i drugih, poput kampanskih posuda i tzv. megarske keramike s reljefnim ukrasima. Na temelju otkrivenih kalupa utvrđeno je da se takva keramika proizvodila i u Dalmaciji. Pojava grčke keramike na ilir. gradinama svjedoči o snažnim trgovačkim vezama grčkih kolonista s ilir. domorocima. Toreutičkoj baštini jadranskih Grka pripadaju i dvije sjajne brončane vaze: Askos iz Hvara s dionizijskim prizorima nije više u našoj zemlji, a oinohoe s likom sirene je u Visu. Obje su iz ←I. st.

Vrlo važno civilizacijsko dostignuće grčkih kolonista jest kovanje novca. Grčke kolonije Korkyra Melaina, zatim Issa, Faros i Herakleja kuju vlastiti novac; osobito su vrsni faroski novci, a najbrojniji su emisije isejске kovnice. Na reversima se najčešće nalaze prikazani simboli mitološkoga karaktera (božanstva, herosi i eponimi gradova), a na reversima gospodarski motivi (koza, grozd, kantaros). — Kovanjem novca od ←II. st. započinju i ilir. gradovi i vladari. Oni, pod utjecajem helenističkih monarha, na aversima otkrivaju svoje portrete, dok se na reversu nalaze božanski ili gospodarski atributi. Najkvalitetniji su portreti ilir. vladara Gencija i Baleja te nepoznata dinasta Daorsa. Svi ti portreti su realistički i fizionomijski, a po realističkomu patetičkom izrazu ne zaostaju od helenističkoga novca iz drugih krajeva antičkoga svijeta. Zanimljiv se fenomen može zapaziti na novcu dinasta Baleja, od kojih su neki vrhunske kvalitete, a neki, osobito oni sa siglom ΦA na reversu imaju izrazito lošiji shematski lik vladara. U grčkim gradovima od ←III. st., a osobito od ←II.

GLAVA BOŽICE IZ ISSE. Vis,
Arheološka zbirka »Issa«

st. kao platno sredstvo sve više prodiere rimski novac, što navješćuje propast grčke civilizacije na I obali Jadrana. Kraj slobode grčkih gradova došao je slomom Pompeja u sukobu s Cezarom ← 48, kada su Issa i ostali Grci na Jadranu stali na Pompejevu stranu. Grčki gradovi tada gube samostalnost, a Issa i Tragurij postaju *oppida civium romanorum*.

Rimsko razdoblje. Rim se kao zaštitnik Grka u sukobima s Ilirima infiltrirao u početku pomalo, a potom postao i gospodar I obale i konačno dublje unutrašnjosti Hrvatske. Rimski se civilizacija najprije proširuje u grčkim gradovima, o čemu svjedoče dvojezični natpisi u Issi i Saloni. U prvoj polovici ← I. st. osnivaju se u ilir. gradovima na obali konventi rimskih građana, odakle kreću i rimski napadi na Ilire, a potom i na Panone. Istra je u početku pripadala provinciji Iliriku, od Augusta Italiji (*X regio Italiae*), dok je S dio Hrvatske uključen tada u Panoniju.

Romanizacija i prijanjanje uz rimsku kulturu započinje tek osnivanjem rim. gradova različita pravnog statusa koji nastaju u zadnjim godinama Cezarove vlasti, a potom u doba drugoga trijumvirata i, poslije, drugih careva. Gradovi nisu podizani po istom modelu, ali kod svih se zapažaju nedvojbeni tragovi antičke gradogradnje. Premda su neki gradovi nastali na mjestu ranijih domorodačkih zajednica, ipak su u cjelini bili planirani po rimskom sistemu ortogonalne mreže gradskih komunikacija. Tipični su primjeri za to gradovi *Jader* i *Parentium*, slični po geografskomu smještaju na poluotoku. Pri vrhu jezička, na sjecištu glavnih ulica (*cardo* i *decumanus*) smještaju se forum i kapitolij s hramovima. Uz ceste koje dovode do grada nižu se nekropole. Slične karakteristike pokazuje i nešto manji *Argyrvntum* (Starigrad kraj Paklenice). Pula (*Pola*) ima specifičnu kombinaciju starosjedišne i rimske gradogradnje. Zadržane su koncentrične kružne prometnice histarske gradine koja je i dalje tvorila jedan od najbitnijih dijelova grada, dok je pri dnu brežuljka primijenjen rimski način pravilne mreže ulica koje oblikuju gradske insule. U »rimskome« dijelu grada na sjecištu karda i dekumana smješten je forum s kapitolijem. *Narona* (selo Vid kraj Metkovića) nalazi se na padini i ima spiralne komunikacije jer nije obuhvaćala obje strane brežuljka. Slabo istraženi dio grada u ravnici vjerojatno je bio građen po rimskim pravilima, dok je forum bio u središtu lepeze gradskoga prostora. *Salona* je imala vrlo specifičan razvika koji su predodredila prethodna naselja; ona nije bila jedinstveno naselje već se sastojala od nekoliko aglomeracija, pa se stoga u najranijim izvorima naziva *Salonae* (plural). Riječ je uglavnom o gradinama, od kojih su neke bile i vrlo velike, a naselje uz luku, pri ušću rječice Jadro, preuzelo je ulogu središta. S obzirom na konfiguraciju tla i pravilan oblik, struktura komunikacijskoga sustava je ortogonalna, ali forum i ostali sadržaji nisu smješteni na križanju karda i dekumana, nego blizu luke. Poslije se grad proširio prema istoku i zapadu, ali s obzirom na to da se postupno razvijao

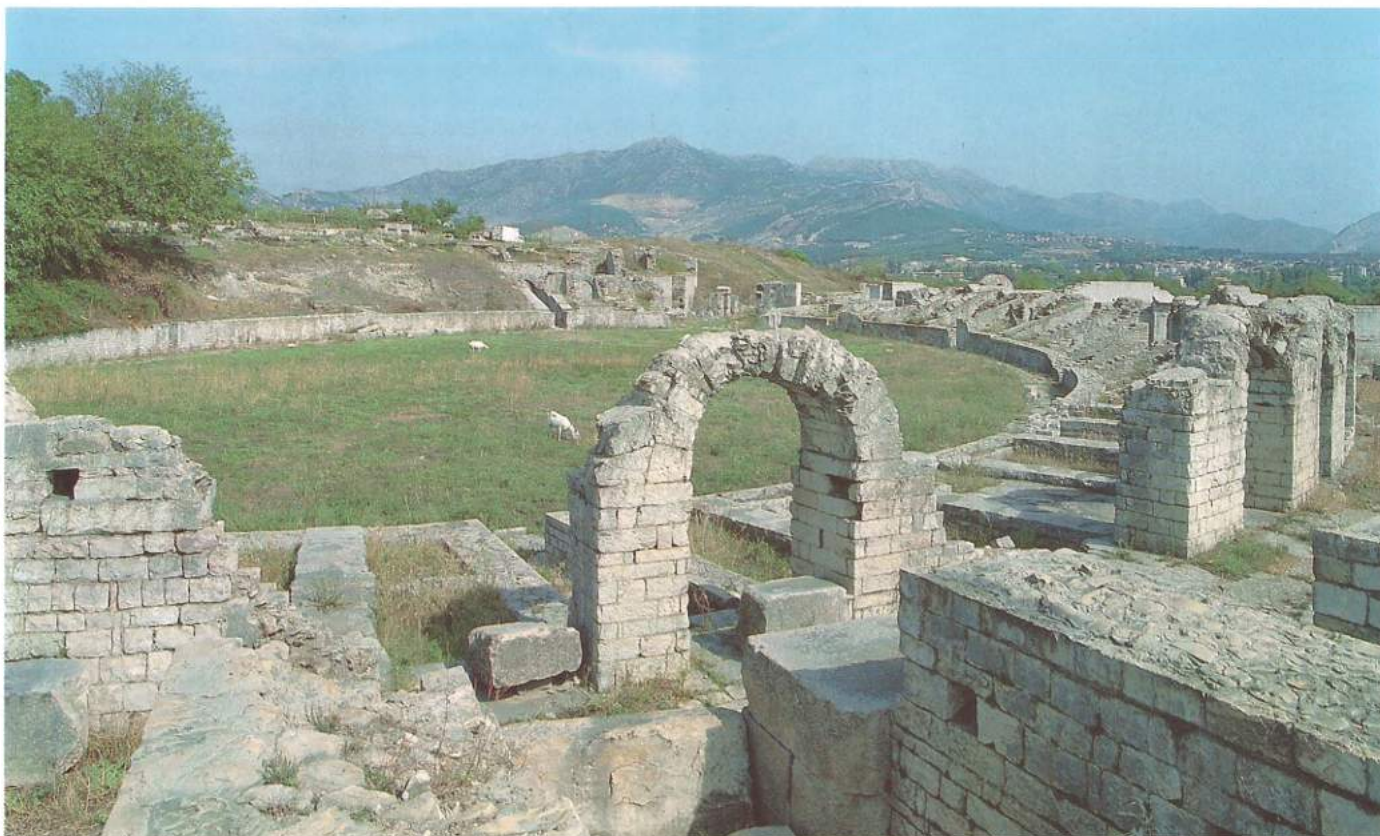
uzduž cesta koje izlaze iz starijega dijela grada u tri smjera, cjelina nema ortogonalno formirane komunikacije, već samo poneki segment pokazuje pravilne insule. *Epidaurum* (Cavtat) smješten je na poluotoku, kao i mnogi drugi gradovi na I Jadranu, ali nije dovoljno istražen da bi se moglo govoriti o njegovoj urbanistici. Od kolonija u unutrašnjosti najvažnija je *Aequum* (Čitluk kraj Sinja), nastala tek u doba Klaudija. Grad je pravilno planiran, a kao središte širega područja na kojemu žive kolonisti, gotovo da i nema drugih zdanja osim javnih. Vrlo zanimljivu urbanu strukturu iskazuju i neka ilir. naselja s prethodnim kontinuitetom života. Najzanimljiviji su u tomu pogledu *Asseria* i *Varvaria* u Dalmaciji te *Nesactium* u Istri. Ta su naselja još prije Rimljana dobila gradske zidine od velikih kamenih blokova, a potom i gradske sadržaje bez kojih je bio nezamisliv život rimskoga građanina. Zanimljiv je smještaj foruma u Asseriji, koji je postavljen iza sam obod fortifikacija na J strani platoa, tako da je otvoren prema jugu i suncu a trijemovima zatvoren s triju ostalih strana, odstupajući tako od antičkih pravila i prilagođujući se lokalnim prilikama.

Urbanistika gradova u Panoniji slabije je istražena. Najvažniji gradovi *Siscia* i *Mursa* smješteni su na velikim rijekama. Urbanu strukturu Siscije uvjetovali su prirodni položaj i prethodna prapov. matrica naselja. *Cibale* (Vinkovci) su nastale tako da je na prapov. sustav pridodan rimski, što pokazuje kombinatorički duh miješanja drevnih iskustava i novih potreba. *Mursa* je od pogranične utvrde izrasla u grad, a matrica rimskoga castruma (pravokutna osnova) zadržana je i u civilnom gradu. U civilne gradove prešla su i dva negdašnja rimska vojnička logora *Tilurium* (Gardun kraj Trilja) i *Burnum* (Ivoševci kraj Kistanja). Tilurij praktički nije ni istraživani, a Burnum ima uobičajeni oblik rimskih logora sa zgradama zapovjedništva legije, nastambama za vojnike, termama, fortifikacijama itd.

Arhitektura rimskih gradova na tlu Hrvatske ima standardna obilježja i forme kakvi su poznati i drugdje no neki se spomenici izdvajaju vrijednošću. U Puli su sačuvana dva kapitolijjska hrama, jedan cjelovito a drugi djelomično; u temeljima su preostali hramovi u Nezakciju, Ninu, Zadru, Saloni, Naroni itd. To su pretežito dosta jednostavni prostori, među kojima se složenosti posebno odlikuje hram u Ninu. Očito je da je lokalna aristokracija toga libumskoga grada željela istaknuti privrženost rimskoj kulturi. Hram je tipološki pseudoperipteros, a neobičan je po tome što mu je pravokutna cella poprečno postavljena i podijeljena na brodove; unutrašnji zidovi raščlanjeni su nišama. Zanimljivo je da su se jednostavni prostori gradili do kasne antike, što potvrđuje hram u Dioklecijanovoj palači. Slično oblikovani kapitolij s tripartitnim rješenjem nalazi se i u *Aquae Iassae* (Varaždinske Toplice).

U mnogim hrv. gradovima očuvali su se forumi. Najtemeljitiije je istražen zadarski forum; njegov trijem, koji je natkrivao pločnik trga, imao je dva kata i tvorio je jedinstvo s tabernama u njegovoj dubini. Zanimljivo rješenje, vjerojatno na forumu, imala je *Mursa* gdje je, prema jednomu natpisu, bilo mnogo taberna, ali od foruma nije preostalo gotovo ništa. Od ostalih forumskih zdanja ističu se bazilika u Zadru i kurija u Saloni. To su prilično jednostavne građevine s apsidalnim tribunalima za gradske magistratre. — Jedna od najkarakterističnijih građevina rimske gradske civilizacije su terme. U gradovima je bilo više terma; imale su različite bazene, sustav za zagrijavanje, prostore za znojenje, a sve su te prostorije obično bile oko središnjega otvorenoga prostora. U termama se zapaža bogatstvo unutrašnjih forma rimske arhitekture. Najbolje su sačuvane i arhitektonski najbogatije terme u Issi, Nezakciju, Zadru, Saloni i dr. — Teatre i amfiteatre posjeduju samo gradovi s najvišom gradskom civilizacijom. Obje su građevine sačuvane samo u Puli i Saloni. Vjerojatno je bilo i drugdje takvih zdanja (teatar u Naroni, amfiteatar u Zadru i Mursi). U Puli su postojala dva teatra. Veći se nalazio izvan grada i bio je podignut na supstrukcijama. Na tim su temeljima bile postavljene stube gledališta. Scena je dosta jednostavna i neraščlanjena. Slično je bilo i s manjim kazalištem, koje je ležalo na padini pa su prvi redovi gledališta ležali na kosini terena. Ovaj je teatar imao nešto razvijeniju pozornicu. Na niskoj padini bio je postavljen i salonitanski teatar, tako da je manji dio gledališta imao prirodnu kosinu, a znatno veći je bio na supstrukcijama. Složena i nišama raščlanjena pozornica svjedoči o raskošnoj izvedbi. U Puli i Saloni očuvali su se i amfiteatri. Ispod arene pulskoga amfiteatra iskopani su veliki podzemni prostori za sklanjanje rekvizitarija i druge potrebe. Gledalište je na supstrukcijama čiju osnovu tvore elipsasti prstenovi i radijalno postavljeni poprečni zidovi. Vanjski plašt ima lučne otvore s pilonima u nižim katovima i pravokutnim otvorima na gornjem, a dojam rustične monumen-

OSTACI AMFITEATRA U SOLINU

talnosti postignut je tehnikom velikih bunjastih blokova vapnenca, u skladu sa surovošću amfiteatarskih spektakla. I u Saloni je amfiteatar slično konstruiran, ali je na S strani iskorištena padina tla. Premda uništeni, gornji se katovi mogu rekonstruirati. Tri su kata imala na vanjskomu plaštu lučne otvore, a na gornjemu četvrtaste. Rustični je efekt izostao jer su blokovi, premda krupni, bili glatko obrađeni. Klasičnijemu ugođaju pridonosili su i polustupovi prislonjeni uz pilone vanjskoga plašta. Salonitanski amfiteatar je, bar u očuvanoj verziji, otprilike stotinu godina mlađi od pulskega iz flavijevskoga doba. — U sustavu fortifikacija koje su imali svi antički gradovi nalaze se i gradska vrata. Fortifikacije i gradska vrata grade se i ukrašavaju u skladu s razvitkom obrambene taktike. Vrlo su kvalitetan primjer vrata iz ranoga I. st. tzv. *Porta Caesarea* u Saloni, koja su u kasnoj antici bila zadržana kao neka vrsta trijumfnoga luka. Zanimljiva rješenja

gradskih vrata mogu se vidjeti u Zadru, a u Puli su osobito dobro očuvana tzv. Herkulova i Dvojna vrata koja pripadaju raznim fazama razvitka grada i koncepciji funkcije ulaza u grad. Vrata Asserije pretvorila su se u slavoluk u čast cara Trajana. Posebno mjesto u ant. arhitekturi u nas imaju tri lokaliteta izvangradskoga značaja koji po svojoj kompleksnosti i bogatstvu arhit. forma nesumnjivo nadilaze važnost lokalnoga graditeljstva. To su ostaci u uvali Verige na Velom Brijunu, Dioklecijanova palača u Splitu i ostaci u Polačama na Mljetu. U uvali Verige nalazi se sklop odvojenih zdanja uz bogato raščlanjenu obalu, a sastoji se od gospodarskoga dijela, termalnoga postrojenja, trga, prospekta uz obalu s nišama, sakralnoga dijela s tri hrama, te stanova za svećenike i rezidencije. Zdanja odišu profinjenošću kakva se može naći samo među zdanjima rimskih odličnika i careva. Tu je raskošni prirodni prostor oplemenjen bogatim oblicima i

AMFITEATAR U PULI

PERISTIL U SPLITU

raznovrsnim sadržajima. Dioklecijanova palača u Splitu najvažniji je spomenik kasne antike u čitavu Rimskome Carstvu; rezidencija nije samo boravište cara već i spomenik tetrarhiji, državničkim i gospodarskim reformama. Nepravilni četvrtasti tlocrt rezidencije imao je jasan i pregledan plan koji je diktirala dvorska etiketa i namjena građevine. Sjeverno je bio namijenjen vojsci i posluži, a južni caru za službene i stambene svrhe. Između tih dvaju dijelova bio je skladan sklop triju hramova, tj. jednog prostila i dva tolosa te grandiozni carev mauzolej koji je bio i glavna vertikala građevine; mauzolej je prototip čitave serije kasnijih sličnih građevina centralnoga tipa takve ili drugačije namjene. Hramove i mauzolej odvajao je peristil, koji je istodobno bio i trg i prometno križište te pristup glavnim građevinama u juž. polovici rezidencije. Taj je spomenik dao poticaj za razvitak antičke umjetnosti u Hrvatskoj; na I obalu Jadrana stižu brojni majstori koji podižu građevine i izrađuju plastične dekoracije. Otvaraju se novi kamenolomi i proširuju stari, a u velikom se broju importiraju skulpturalne dekoracije. — Slično kao na Velom Brijunu, i u Polačama na Mljetu čitav prostor prostrane uvale dobiva skladnu arhitektonsku organizaciju. Do sada je istražena samo jedna utvrđena palača koju karakteriziraju poligonalna

AUGUSTOV HRAM U PULI

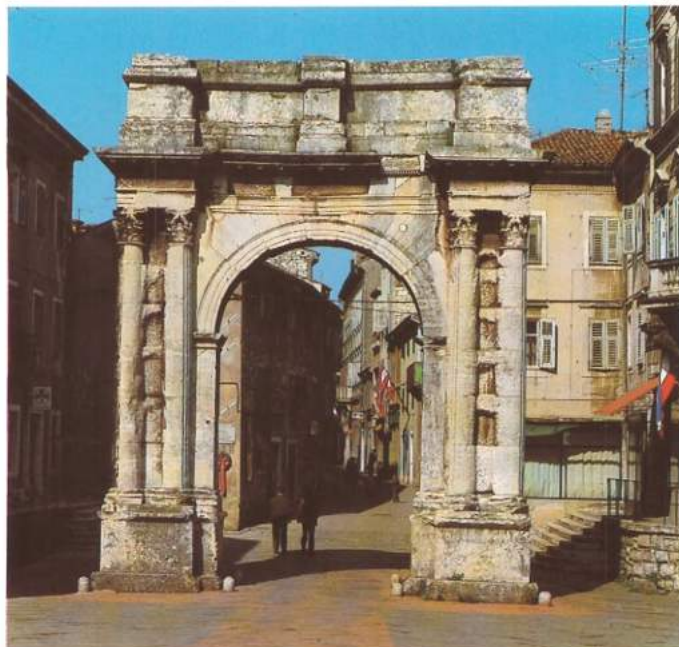

apsida, poprečni brod te ugaone, također osmerokutne, kule na fasadi s morske strane. Naziru se ostaci još veće palače i dviju crkava. Kao i niz građevina na Velom Brijunu u ranom Carstvu, i taj je kasnoantički sklop u Polačama rezidencija nekoga moćnika (vjerojatno Odoakarova komesa Pierusa). — U graditeljstvu antike važno mjesto imaju i seoski kompleksi, koji osim o gospodarstvu svjedoče i o kulturi stanovanja i užitku boravka u prirodi. U Istri je očuvan veliki broj *villa rustica* (Barbariga, Šijana, Červar, Labinica i dr.), dok su drugdje, premda brojne, slabije istražene (Muline na Ugljanu, Mala Proversa, Starigrad na Hvaru, Ostrovica).

Razvitak rimske skulpture može se pratiti približno od sred. ←I. st., razlikuju se službena i privatna skulptura. Kulna plastika nastaje u objema vrstama a u drugoj također i sepulkralna. S rimskim širenjem i dolaskom italjskoga življa pristižu i majstori kipari i klesari koji ustanovljuju domaću radioničku proizvodnju. Osim lokalne, prisutna je i uvozna skulptura, koja se izrađivala u velikim središtima i radionicama Carstva (Atena, Rim, Mala Azija). — Službenoj skulpturi pripadaju spomenici koje lokalne vlasti postavljaju na javne površine. Takva je značaja monumentalni slavoluk Sergijevaca u Puli iz posljednjih desetljeća ←I. st., koji je bio urešen reljefima i dekorativnom skulpturom, dok su naatici bile statue (očuvane su baze i natpisi). — U Hrvatskoj su na dva mjesta bili postavljeni i službeni trojevi u čast rimskih vojnih uspjeha (pobjeda Augusta nad Delmatima iz ←35 — ←33. te 6 — 9). Za prvi se zna samo na temelju Augustovih novaca, ali je nepoznata lokacija u Dalmaciji. Od drugoga su se spomenika očuvali ploča i jedan fragment, koji omogućuju rekonstrukciju reljefa s uobičajenim prikazom trojeva te pobijeđenih barbara (Delmati i Panoni). U kasnorepublikansko doba počinju se izrađivati portreti važnih osoba, a potom i carski likovi. Prvi su portreti u fizionomijско-patetičnoj maniri, u helenističkoj tradiciji, koja iskazuje privrženost unutrašnjemu doživljaju. Takvi su portreti iz Pule, Zadra, Osora i Salone. Istodobno se formiraju i radionice nadgrobnih spomenika. Osobito su brojne stele u Salonu, a odmah nakon dolaska rimskih legija i u vojnim logorima. Vojničke stele osim portreta imaju često i druga vojna znamenja. Specifični tip nadgrobnoga spomenika, tzv. liburnski cipus, cilindrična tijela i stožasta završetka, specifičan je za Liburniju, premda su srodne varijante poznate na Sredozemlju još od helenističkoga doba. U Liburniji su utvrđene tri radionice takvih cipusa, no one se međusobno razlikuju u nekim detaljima (Asseria, Jader i Krk).

Iz republikanskoga doba nema religijskih skulptura u punoj plastici, ali se pojavljuju već u zadnjim desetljećima ←I. st. i njihov se broj neprekidno povećava tijekom I. st. Pojavljuju se i lokalne radionice koje izrađuju kulne slike, osobito one autohtona karaktera (Silvan, Nimfe, Dijana). Ta grupa spomenika, često naivnih obilježja, pokazuje utjecaj romanizacije sinkretističkoga karaktera. U I. st. počinju se uvoziti statue božanstava iz Atene i Rima. Iz flavijevskoga je doba kip Venere s malim Prijapom iz

SLAVOLUK SERGIJEVACA U PULI

RIMSKA STELA
IZ SISKI.
Zagreb, Arheološki
muzej

RIMSKA STELA IZ SVOJIĆA KRAJ
PERJASICE NA KORDUNU.
Zagreb, Arheološki muzej

KIP BOŽICE HEKATE
IZ ČITLUKA.
Sinj, Arheološka zbirka i
lapidarij franjevačkoga
samostana

Nina, koja je trebala predočiti liburnsku Anzoticu, premda su to nedvojbeno rimski rad i ikonografija. Iz nešto kasnijega doba potječu dijelovi statue Herakla (*Aequum*), importirane iz Atene, vrsne kopije poznata Skopasova kipa iz Sikiona. U rim. gradovima postavljaju se skupine carskih likova već od samoga početka carstva. Najbolje očuvana skupina iz Nina sastoji se od pet kipova, kojima (osim Augustove i Tiberijeve) nedostaju glave. Kipovi nadnaravne veličine simboliziraju Tiberijevu carsku moć i datiraju se potkraj njegove vlasti. Portreti iz Tiberijeva i Klaudijeva doba iz Salone te glave muškarca i žene iz Plomina, iz doba Hadrijana odn. Antonina Pija, najbolji su primjerci lokalne portretistike koji slijede uzore svojega vremena. — Tijekom II. st. smanjuje se izradba stela, a sve više se pojavljuju sarkofazi, kao luksuzni tip nadgrobna spomenika. Uzor za oblik sarkofaga postaje kuća s krovom na dvije vode, primijenjena već u manjemu obliku za urne. Nakon sred. II. st. počinju se uvoziti sarkofazi iz Atene (tzv. atički sarkofazi) i iz Rima sa svojim specifičnim formama i ikonografijom. Primjeri su takvih ranih sarkofaga atički fragmenti s otoka Koločepa s prikazom Kentaura u lovu na lavove te rim. fragment s glavom Oceana. Krajem II. i poč. III. st. atički uvoz sarkofaga i skulptura znatno se povećava. Sarkofazi su sa sve četiri strane bogato ukrašeni reljefima s gusto isprepletenim likovima, napuštajući tako klasičističku maniru široko raspoređenih figura. Teme su mitološke i simboličkom iskazuju eshatološka poimanja. Nekoliko se sarkofaga ubraja među najvažnije i najkvalitetnije na čitavu Sredozemlju: sarkofag s prikazom lova na Kalidonskoga vepra, najnoviji primjerak s prikazom borbe erota te primjerak s prikazom lova (Budimpešta—Salona). Među primjercima skulpture u punoj plastici ističe se statua *Venus Victrix*, fragmenti dekoracije namještaja (ukrašeni stupići stolova, nimfeja i dr.). Ta skulptura utječe na domaću izradbu sarkofaga i kipova. I rimske su radionice II/III. st. povećale izvoz sarkofaga i skulptura na I obalu Jadrana, ali su primjerci malobrojniji od atičkih. Među najkvalitetnije primjerce u čitavoj proizvodnji Rima ubrajaju se fragmenti sarkofaga s prikazom gozbe (*Totenmahl*) u Splitu te sarkofaga s prikazom Melegrova lova. U rijetkim slučajevima rimske teme se imitiraju i u lokalnim radionicama. Osim sarkofaga ima i imitacija skulpture u punoj plastici koje se od izvornika razlikuju samo po kamenu (vapnenac) i donekle po tehnici izradbe. Takvi

su primjeri statua Fortune (*Aequum*), fragment skulpture Eskulapa (Salona), sjedeća božica iz Pule itd. Lokalne su se radionice isticale i izradbom amblematskih dekoracija za forume i druge službene građevine. Skulptura slijedi rimsku državnu ikonografiju čiji je cilj veličanje carske moći. Primjeri su likovi Jupitera Amona na forumima Pule, Zadra, Salone i dr., koji pripadaju Augustovoj carskoj ideologiji, a tu se mogu pribrojiti i ukrasi gradskih vrata s monumentalnim glavama Herakla (Burnum), Rome (*Aequum*), Viktorije s pokorenim barbarom (*Aequum*), salonitanske Fortune (Salona), itd. — Vrlo zanimljiv centar izradbe skulptura nalazio se na noričko-panonskom području, a njegovi su proizvodi očuvani u Varaždinskim Toplicama; čini se da je vrhunac proizvodnje u II. i III. st. Klasicizam tih kipova očituje se u pristupu materijalu i u ikonografiji. Ponekad je mekoća rubnih kontura toliko blaga i meka da pruža specifičan izraz, a duboko potklesavanje stvara svijetlo-tamni ugođaj. Karakteristični su primjeri takve skulpture lik Minerve, kubus s reljefom ratnika (božanstvo?) i reljef s prikazom nimfa i morskih čudovišta. Tragovi noričko-panonskoga kruga zapažaju se i u Sisciji pa i drugdje u Panoniji, osobito na sarkofazima s tzv. noričkom volutom kao okvirom za dekoraciju polja sa strana tabule. — Brončane plastike monumentalnih dimenzija očuvano je vrlo malo, a najkvalitetniji primjerci potječu vjerojatno iz importa. Među takvom plastikom ističu se lik Dionisa (Pergamon Museum u Berlinu), glava božanstva s frigijskom kapom iz Siska i dr. Sitna brončana plastika očuvana je u znatnijoj mjeri. Riječ je uglavnom o likovima božanstava iz lararija a kvaliteta rijetko prelazi razinu masovne proizvodnje. Vrlo je zanimljiva brončana plastika utilitarnoga karaktera: svjetiljke izrađene u obliku kipova (npr. u obliku dječaka s ribom iz Raba) ili ukrasi kola i zaprega, sandučića, ključeva, okovi vrata, namještaja i dr.

Mozaični su tepisi prilično malobrojni, osobito iz ranijega carskog doba. S poč. II. st. potječe crno-bijeli mozaik iz Isse s dupinima, u skladu s namjenom građevine (terme). Iz II/III. st. su mozaici iz privatne građevine u Saloni (zgrada namjesnika provincije?). Tepisi su bili ornamentalno zamišljeni, s figuralnim medaljonima, obično mitološkoga ili religijskoga sadržaja (Apolon, Triton, Orfej). Odlikuje ih kasnoant. ekspresija koja se najjasnije očituje u liku Tritona. U salonitanskim termama, iznad kojih je poslije sagrađena jedna od crkava episkopalnoga kompleksa, nalazio se

LOV NA KALIDONSKOGA VEPRA, detalj reljefa na rimskome sarkofagu iz Salone. Split, Arheološki muzej

mozaični tepih s likovima Muza (u središnjemu medaljonu okružuju pjesnikinju Sapfo). S kraja III. st. je nadgrobni mozaik Tita Aurelija Aurelijana (Salona), na kojemu je već vidljivo kasnoantičko okrupnjavanje glava i pojava ikoničkih karakteristika. Iz Pule potječe mozaik s neobičnom i razmjerno kasnom recepcijom helenističkoga motiva kažnjavanja Dirke, u skladu s povratkom uzorima i pristupu kompoziciji toga doba. Slikarstvo je još lošije očuvano. Među rijetkim su ostacima fragmenti fresaka mitološkoga sadržaja otkrivenih na zadarskomu forumu, koji se svojom ekspresivnošću i kolorizmom priključuju najboljoj tradiciji pompejanskoga slikarstva, te jedna glava i ostaci dekoracije iz Narone, također u istoj tradiciji.

Vrlo su brojni, naprotiv, prežitci umjetničkoga obrta u raznim materijalima. Predmeti su uglavnom uvezeni a rjeđe lokalne izradbe; uvozilo se uglavnom iz Italije, Male Azije, Bliskoga istoka u obalni dio Hrvatske, a iz S Italije i Galije u unutrašnjost. Muzejske zbirke obiluju luksuznom reljefnom keramikom (terra sigillata), koroplastikom, glinenim svjetiljkama, metalnim posudama, metalnim nakitom, jantarnim nakitom i figuricama, koštanim predmetima. Osobito su bogate kolekcije pečatnoga prstenja s gemama, a manje kamejama. Golem je izbor figura i kompozicija na gemama, a najviše ih je pronađeno u Saloni.

Antička se umjetnost u nas razvijala približno tisuću godina. Pritom se oslanjala na dostignuća velikih centara, ali je i sama dala vrijedna djela koja nadmašuju lokalne okvire dajući antologijske priloge čitavoj ant. umjetnosti.

LIT.: J. Brunšmid, Kameni spomenici Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu, Zagreb 1904–1911. — E. Hebrard i J. Zeiller, Spalato, Le palais de Diocletien, Paris 1912. — E. Dyggve, Recherches à Salone, Copenhagen 1933. — Š. Mlakar, Amfiteatar u Puli, Pula 1957. — Isti, Antička Pula, Pula 1958. — Isti, Istra u antici, Pula 1963. — B. Gabričević, Antički spomenici otoka Visa, Viški spomenici, Split 1968. — Š. Mlakar, Brioni, Pula 1971. — G. Traversari, Arco dei Sergi, Padova 1971. — M. Gorenc, Antičko kiparstvo jugoistočne Štajerske i rimska umjetnost Norika i Panonije, VjAM, 1971, 75. — A. Stipčević, Iliri, povijest, život, kultura, Zagreb 1974. — J. B. Ward Perkins, Dalmatia and the Marble Trade, Disputationes Salonitanae, I, Split 1975. — V. Jurkić Girardi, Izbor antičke kulturne plastike na području Istre, Materijali, XII, 1976. — M. Suić, Antički grad na istočnom Jadranu, Zagreb 1976. — D. Pinterović, Mursa i njeno područje u antičko doba, Osijek 1978. — M. Gorenc i

OSTATAK STATUE IMPERATORA S ROBOM, Pula, Augustov hram

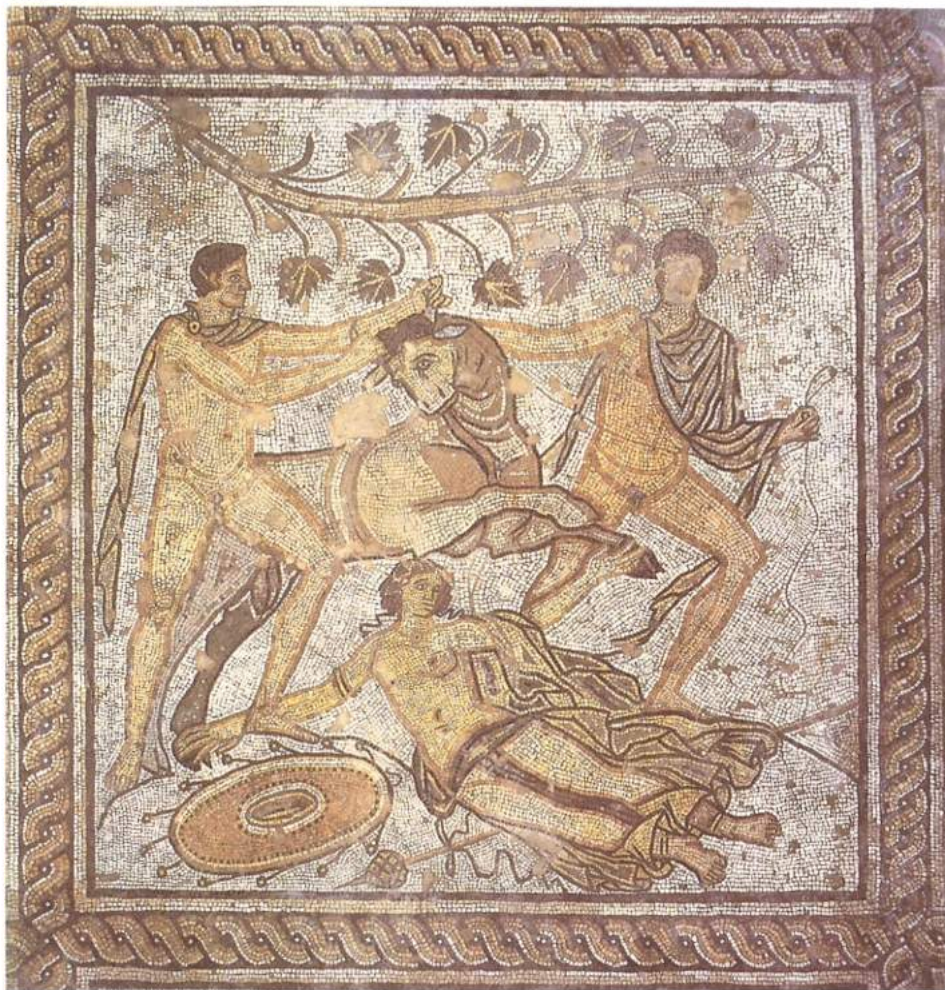
B. Vikić, Varaždinske toplice — Aquae Iassae u antičko doba, Varaždinske Toplice 1980. — T. Marasović, Dioklecijanova palača u Splitu, Beograd 1982. — M. Gorenc, Minerva iz Varaždinskih toplica i njen majstor, VjAM, 1983–84, 16–17. — D. Rendić-Miočević, Umjetnost Ilira u antičko doba, Posebna izdanja ANUBiH, 1984, 57. — B. Gabričević, Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta, Split 1987. — N. Cambi, Nadgrobna stela s čitavom ljudskom figurom na istočnom Jadranu, Radovi. Filozofski fakultet — Zadar, 1988, 27 (14). — Isti, Salona und seine Nekropolen, u knjizi: Römische Gräberstrassen. Selbstdarstellung—Status—Standard, München 1987. — Isti, Antički sarkofazi na istočnoj obali Jadrana, Split 1988. — Z. Brusić, Helenistička reljefna keramika u Liburniji, Diadora, 1988, 10. — D. Rendić-Miočević, Iliri i antički svijet, Split 1989. — N. Cambi, Antički portret u Hrvatskoj, Zagreb 1991. — Antička Salona, Split 1991 (uredio N. Cambi). N. Ci.

ANTOJEVIĆ, Pavko (Pavao Dubrovčanin), medaljer i zlatar (Dubrovnik, oko 1420 — ?, oko 1479). Sin dubrovačkoga drvodjelca Antoja Bogičevića. Spominje se 1447. kao Donatellov suradnik prilikom izradbe brončane oltarne pale u bazilici Sv. Antuna u Padovi. Potom odlazi na napuljski dvor gdje izrađuje tri medalje s likom Alfonsa Aragonskoga (British Museum, London; Ca'd'oro, Venecija); također izrađuje u Urbino jednu medalju s likom Federika da Montefeltre. Na tim se radovima potpisao: Pavli de Ragusio. God. 1461. vraća se u Dubrovnik, gdje je savjetnik pri gradnji gradskih zidina. Pretpostavlja se da je rezao kalupe za dubrovački novac i izradio reljef na podnožju luka iznad vrata Kneževa dvora. A. je boravio i na dvoru sultana Mehmeda II. u Carigradu. Vjerojatno je i autor gotičko-renesansnog kaleža u župnoj crkvi u Lastovu, na kojemu je dubrovački žig i urezano slovo P. Pripisuju mu se i renesansni reljefi Dobra i Zla na portalu Kneževa dvora pri obnovi kojeg se spominje 1460-ih godina. Njegov sin *Antun* spominje se kao zlatar u dokumentima iz 1502. i 1504.

LIT.: I. Uzorinac, Paulus de Ragusio, Numizmatika, 1936, 2–4. — C. Fisković, Dubrovački zlatari od XIII.–XVII. stoljeća, SHP, 1949, I. — J. Tadić, Građa, 1953. — C. Fisković, Lastovski spomenici, Prilozi — Dalmacija, 1966. — I. Lentić, Zlatarstvo, u katalogu: Zlatno doba Dubrovnika, Zagreb 1987. — I. Fisković, O značenju i porijeklu renesansnih reljefa na portalu Kneževa dvora, Prilozi — Dalmacija, 1987. N. B. B.

ANTOLČIĆ, Ivan, kipar i grafičar (Komarevo, 15. V. 1928). Završio je Školu primijenjene umjetnosti u Zagrebu 1953 (D. Hotko, B. Bahorić).

ANTIKA, prizor kažnjavanja Dirke, središnje polje rimskoga podnoga mozaika u Puli

Slikar i scenski kipar HNK u Zagrebu od 1965. Radi reljefe, medalje i plakete, slobodnih oblika i simboličkih sadržaja. U grafici prikazuje drveno graditeljstvo Posavine, etnograf. predmete i figuralne prizore (*Prostori pjesme i zemlje, Moja Posavina*). Njegov je crtež čvrst, atmosfera rustikalna i poetična. U ilustraciji i opremi knjiga sjedinjuje pripovjedačko i likovno (Z. Balog, *Pjesme sa slagom*; K. Špoljar, *Gvožđe i lov*; K. Klarić, *Imam rep*; V. Jelić, *Domino*). Samostalno je izlagao u Zagrebu (1963, 1965, 1972, 1976, 1980, 1982, 1985, 1986, 1988), Sisku (1977), Selcu (1981), Vinkovcima (1989), Osijeku (1989) i Karlovcu (1990). Sudjelovao je na skupnim izložbama u Zagrebu, Beogradu, Brnu, Varšavi, Pragu i Leipzigu. Objavio je grafičku mapu *Korablja* (1980).

LIT.: J. Baldani, Oživljavanje ilustracije, Republika, 1965, 9. — Š. Vučetić, Izložba Ivana Antolčića, ibid., 1972, 7–8. — V. Maleković, Fantastika sjećanja, Vjesnik, 28. IV. 1972. — B. Čačić, Ivan Antolčić (katalog), Sisak 1977. — Ž. Sabol, Ivan Antolčić (katalog), Vinkovci 1989. — Ž. Sa.

ANTOLČIĆ, Jelena, keramičarka (Kraljevo, Srbija, 15. III. 1934). Završila Školu primijenjene umjetnosti u Zagrebu 1954 (S. Skopal, B. Dužanec). Na skupnim izložbama sudjeluje od 1959 (Zagreb, Ljubljana, Subotica, Beograd, Vallauris, Faenza). Bila je industrijski oblikovatelj u tvornici keramike u Zapešiću. Bavi se porculanom, geometrijski ornamentiranih ukrasa i funkcionalnih oblika. Samostalno je izlagala u Zagrebu (1984, 1991).

ANTOLEC, Matija, graditelj inženjer (Petrinja, 1849 — Graz, 3. X. 1894). Završio Građevnu obrtnu školu u Stuttgartu i Visoku politehničku školu u Zürichu. God. 1872–76. zaposlen u vojnoj službi u Zagrebu, gdje je gradio vojne objekte i ceste. Od 1881. do smrti radio u Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj zemaljskoj vladi te je znatno utjecao na razvitak arhitekture i urbanizma Zagreba i Hrvatske (*Građevni red za grad Zagreb*, 1889; *Građevni red za ladanje*, 1893). Od njegovih projektantskih radova danas su poznati samo Dalmatinski paviljon na gospodarsko-šumarskoj izložbi u

Zagrebu 1891, pretvoren u vilu (Ul. Gorana Kovačića 29, s M. Lenucijem) te zgrada »Kola« i »Sokola« (Trg M. Tita 5–6).

LIT.: J. Holjac, Matija Antolec, Vesti društva inženira i arhitekata, 1894, XV, 6. — L. D.

ANTOLIĆ, Franjo, ljevač spomenika (Zagreb, 22. I. 1897 — 16. X. 1973). Naukovao je kod I. Kerdića na Višoj školi za umjetnost i umjetni obrt u Zagrebu, u ljevaonici bronce. Studirao je kiparstvo na Umjetničkoj akademiji 1918/19. ali ga je uskoro pozvao I. Meštrović da lijeva njegove skulpture. Usavršavao se u Pragu i Italiji. Vodio je ljevaonicu zagrebačke Akademije 1927–49. Odlao je mnoga poznata djela hrv. kipara.

ANTOLIĆ, Vlado, arhitekt i urbanist (Dežanovac kraj Bjelovara, 4. VI. 1903 — Zagreb, 13. V. 1981). Diplomirao je na Tehničkoj visokoj školi u Beču 1927. God. 1929–31. radi kod Freudenreicha i Deutscha, a 1932–45. u gradskom građevnom uredu u Zagrebu. Zajedno sa S. Hribarom, A. Ulrichom i J. Seisselom izrađuje *Regulatornu osnovu*

I. ANTOLČIĆ, Pijevac

